

КИТАЙСЬКИЙ ІЄРОГЛІФ: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ

Як не дивно, з огляду на те, що китайські ієрогліфи існують щонайменше вже 5 тисяч років, чіткого визначення поняття “ієрогліф” в українському мовознавстві не знаходиться.

У “Сучасному словнику іншомовних слів” до слова *ієрогліф* подається три значення: 1) давні фігурні знаки єгипетського письма; 2) фігурний знак у системі *ідеографічного письма*, що позначає поняття, знак або звук мови; 3) незрозумілий, нерозбірливий почерк [Сучасний словник 2006]. Отже, насамперед з’ясується, що це слово – багатозначне, а полісемія, як відомо, не вітається в термінології. Далі, найбільш підходящим у випадку китайської писемності видається друге із цих значень, проте воно відсилає до іншого поняття – *ідеографічного письма*, у зв’язку з чим виникає питання про стосунки понять *ієрогліф* та *ідеограма*, що ставить полісемічне слово ще й у зв’язки синонімії, яка так само не вітається в термінології!

Отже, як виявляється, визначення слова *ієрогліф* у вітчизняному мовознавстві надзвичайно розмите, що створює умови для виникнення непорозумінь під час як професійної, так і побутової комунікації.

Скажемо декілька слів про передумови виникнення полісемії у слова *ієрогліф*. Хоча зараз ми звикли використовувати його щодо писемних знаків китайської мови, воно було вперше вжите зовсім до інших знаків: грек Климент Олександрійський “священними вирізьбленими письменами” (а саме так перекладається слово *ієрогліф* із давньогрецької) назвав знаки давньоєгипетського *фундаментального*¹ письма [Фрідріх 1979, 50]. Пізніше ієрогліфами почали називати всі знаки словесних писемностей, тобто таких, де один знак позначає одне слово, і таким чином зміст поняття ієрогліф було розширено, що дало змогу перенести його на китайські писемні знаки, оскільки вони теж спочатку являли

---

¹ Тобто письма, вирізьбленого на камені. Як відомо, в єгиптян існувала різниця в формі писемних знаків, використовуваних для ритуальних і побутових записів. В останньому випадку письмо називали ієратичним, а не ієрогліфічним.

собою словесне письмо. Однак можна зауважити, що таке перенесення відкрило простір для появи в цього терміна певних “зайвих” конотацій – по-перше, затушувався акцент на унікальність китайської писемності, оскільки її віднесли до множини всіх інших писемностей, які користувалися словесними знаками (хоча слід визнати, що ступінь типологічної спорідненості між китайським та давньоєгипетським письмом, а також писемністю майя є, дійсно, очевидно високим), а по-друге, він не втратив остаточно зв’язку зі своїм первинним значенням (“священні письмена”) і тому нав’язав певне ставлення до китайських знаків через те, що “священне” є синонімом “дивного”, “незрозумілого”, “складного”, “чужого”, а відтак – далекого й непотрібного. Тому утворились передумови для упередженого сприйняття китайського ієрогліфа як на побутовому рівні (нагадаємо тут вислів “китайська грамота”!), так і в різних науках загального характеру, де його найчастіше ігнорують.

Розмитість академічних визначень терміна підштовхує дослідників пропонувати свої визначення й уточнення цього поняття. Наведемо деякі з них.

Ієрогліф – це графічний образ слова, вважають Бабушкін і Жукова [Бабушкін, Жукова]. Однак у випадку *сучасної* китайської мови, яка єдина зараз користується ієрогліфікою, виявляється, що ієрогліф у переважній більшості випадків не відповідає слову. Тому, якщо слідувати науковій прискіпливості, їхнє визначення теж слід визнати незадовільним.

Більш чітким видається визначення поняття *ієрогліф* у В. Софронова в його фундаментальній роботі, присвяченій китайській мові: “Знак ієрогліфічного письма являє собою певне умовне графічне зображення, яке в конкретному випадку може бути зображенням самого референта, але не послідовністю складів чи фонем, які входять до складу відповідної лінгвістичної одиниці” [Софронов 2007, 445], – однак складається враження, що дослідник поширює його не на всі знаки ієрогліфічної писемності, інакше чому він тоді пише в ракурсі модальності – тобто, ієрогліф може і не бути зображенням референта? Напевне, дослідник тут має на увазі знаки фоноідеографічної категорії, які частково містять вказівку на звучання відповідного складу, але виникає питання: як тоді визначити такі ієрогліфи? Відповіді на нього В. Софронов не дає, тож і його визначення є незадовільним.

Відомий графатолог ХХ ст. Й. Фрідріх пише: «Графема китайського письма за походженням – малюнки, і їхній зображальний характер ще проглядає в найбільш ранніх текстах. Китайські писемні знаки можуть бути ідеограмами (логограмами), хоча зазвичай китайський ієрогліф є поєднанням (лігатурою) знака-поняття (або складового знака, так званого “фонетика”) й знака детермінатива» [Фрідріх 1979, 27]. Однак слід визнати, що й цьому визначенню китайського писемного знака, запропонованому німецьким графатологом, бракує точності. По-перше, в ньому дослідник прирівнює поняття *ідеограма* й *логограма*, хоча судячи з його ж визначень, між ними не слід ставити знак рівняння, оскільки ідеографічним, або фразовим письмом, сам Й. Фрідріх називає таке, де окремий знак передає думку, яку можна викласти тільки цілою фразою [Фрідріх 1979, 31, 42], а логограмою – знак, який позначає слово [Фрідріх 1979, 27]. По-друге, він прирівнює “фонетик” до знака-поняття, хоча смисл “фонетика” – вказувати на звучання, а не на поняття.

У зв’язку з визначенням китайського писемного знака варто докладніше розглянути терміни, які використав Й. Фрідріх (і деякі з них також зустрічались у вищенаведених визначеннях) – *графема*, *ідеограма* й *логограма* – у співвіднесенні з терміном *ієрогліф*. Варто також разом із ними розглянути й термін *пиктограма*, який часто можна зустріти в дослідженнях із китайської ієрогліфіки.

Вітчизняні академічні дослідження визначають термін *ідеограма* так: “письмовий знак, що позначає певне поняття” [Сучасний словник]. Це визначення, як бачимо, розбігається із запропонованим Фрідріхом (а цей дослідник вважається класиком графатології в Європі), але воно також не дає підстав застосувати термін *ідеограма* до всіх знаків китайського письма, оскільки не всі вони позначають поняття – є знаки, які фіксують звучання (на позначення вигуків, наприклад), а є такі, які вказують на категорії тощо.

Додатково зауважимо, що Й. Фрідріх, який співвідносить ідеограму з цілою фразою (про що вже зазначалося вище) також пише, що *ідеографія* – це фіксація повідомлень за допомогою окремих малюнків-знаків (ідеограм) [Фрідріх 1979, 9], а ідеографічне письмо часто співіснує зі словесним, оскільки особливу

складність зазвичай становить виділення дієслова – воно мислиться як ланка, що пов’язує суб’єкт і об’єкт [Фрідріх 1979, 10, 45]. Однак у зіставленні цих тез із іншими його ж твердженнями виявляються суперечності. По-перше, якщо ідеографія *співіснує* зі словесним письмом, значить вона ще таким не є (тобто, її одиниці (ідеограми) ще співвідносяться з цілими реченнями, а не словами). Однак у такому випадку термін ідеограма не можна застосовувати до знаків китайської писемності, хоча сам Фрідріх це неодноразово робить. По-друге, якщо згадати визначення самого Фрідріха терміна *піктографія*: передача інформації за допомогою малюнків [Фрідріх 1979, 9], то виявиться, що межа між піктограмами й ідеограмами в роботі цього дослідника є розпливчатою, оскільки виходить, що обидва типи знаків є малюнками. Хоча сам Фрідріх їх розрізняє так: “для переходу від піктографії до ідеографії потрібно, щоб у свідомості носіїв мови за кожним малюнком-символом закріпилося чітко визначене значення – словесне або фразове” [Фрідріх 1979, 9]. Але в такому випадку ідеографічне письмо все ж слід вважати словесним, що суперечить попередньо розглянутій тезі.

Додамо тепер інші визначення терміна піктограма. “Словник іншомовних слів” пропонує таке: “малюнкове зображення предметів, понять, що заміняло слово” [Сучасний словник 2006].

Очевидно, що автор цього визначення співвідносить піктограму зі словом, тоді як Й. Фрідріх, наприклад, як було щойно зазначено, ще не ставить знаки піктографічного письма у зв’язки з мовними одиницями, хіба що можна говорити тут про рівень тексту як мовної одиниці. Однак зауважимо, що спільним в обох визначеннях є підкреслення тієї особливості піктографічного письма, що воно являє собою набір малюнків. Тобто, очевидно, передбачається висновок про те, що воно має низький ступінь схематизації, а значить – мисленневої обробки інформації.

Проте сучасні китайські дослідники пишуть, що китайське письмо вже в найраніших його формах (написи на панцирах черепах) було достатньо схематичним, щоб визнаватися знаковим, а не малюнковим [Meng 2008, 7]. Тож, якщо чітко слідувати запропонованим визначенням, термін “піктограма” не слід беззастережно застосовувати до знаків китайського письма, навіть до тих, які зображають конкретні предмети.

У контексті цього дослідження важливо також з'ясувати стосунки терміна *ієрогліф* із таким терміном граматики, як *графема*.

Знак будь-якої системи писемності називається *графемою*, він відповідає чітко визначеній одиниці мови: слову певного звучання – у словесному письмі, послідовності звуків, які мають значення (не обов'язково саме складу) – у “складовому” письмі, або звуку, який має значення (фонемі) – в буквенному письмі [Фрідріх 1979, 10]. При цьому до графем Й. Фрідріх відносить і детермінативи: “Детермінатив – графема, яка слугує для визначення категорії понять” [Фрідріх 1979, 27]. Однак у цьому випадку залишається не зрозуміло, якій же одиниці мови ця графема відповідає. У китайській ієрогліфіці детермінатив, або як його ще прийнято називати – *ключ*, входить до складу ієрогліфа як його частина, тож не може бути одночасно частиною графеми і графемою.

В академічній літературі зустрічаємо таке визначення: “графема – мінімальна одиниця писемної мови, що відповідає фонемі (її варіанту або послідовності фонем) в усній мові. У ролі графеми може виступати літера, буквосполучення, ієрогліф або його частина” [Сучасний словник 2006].

Визначення Фрідріха видається більш докладним, оскільки “Словник іншомовних слів” ставить графему лише у співвідношення з фонемою, хоча ієрогліф, про який згадується в цьому ж визначенні, з фонемою не співвідноситься! Отже, визначення цього академічного словника слід визнати незадовільним.

Проте докладніше про термін *графема* у зв'язку з ієрогліфами слід говорити через те, що мінімальними графічними елементами сучасного ієрогліфічного письма є не ієрогліфи, а риси, з яких вони складаються. Таких рис є вісім. У зв'язку з цим виникає питання про статус і визначення цього графічного явища, адже хоча більшість дослідників називає їх *рисами* (перекладаючи відповідний термін із китайської мови – 笔画), зустрічаються і спроби кваліфікувати їх як графеми (очевидно, на підставі того, що вони – мінімальні одиниці китайської писемності): наприклад, у Фрідріха написано, що ієрогліф може складатися з елементарних графем (як у тунгуській писемності) [Фрідріх 1979, 23]. Однак зауважимо, якщо ми приймаємо визначення Фрідріха, де графема – це знак, який відповідає одиниці мови, тоді графемою слід вважати саме ієрогліф, а не окремі його риси, які з одиницями

мови не співвідносяться. Виходить, що німецький дослідник у питаннях опису знаків китайської писемності знову суперечить сам собі!

У зв'язку з терміном *графема* варто приділити увагу складовим частинам ієрогліфа – рисам, адже їхнє пізнання дає змогу глибше зрозуміти тип цілісності цього особливого писемного знаку (мається на увазі ієрогліф).

Найпростіше визначення рис – це крапки й лінії, з яких складається ієрогліф. У китайських дослідженнях зазначається, що риси почали використовуватись при переході від стилю написання *лішу* до *кайшу*, і зараз вони поділяються на два типи – прямі й ламані. Перших нараховується 6 (горизонтальна, вертикальна, відкидна ліворуч, відкидна праворуч, крапка, навскісна), останніх – 2 (проста ламана, складна ламана). Визначено також, що риси мають різну частотність використання: згідно з даними дослідника Фу Юнхе, горизонтальна риса (включаючи штрих уго-ру) зустрічається в ієрогліфах найчастіше – 30.30 %, наступною за частотністю є вертикальна риса – 19.38 %, на третьому місці – ламана, 17.95 %, меншу за неї частотність має відкидна ліворуч – 15.74 %, і рідше з усіх зустрічаються відкидна праворуч та крапка – 16.64 % [Wang 2003, 18].

Значення рис у впізнанні ієрогліфа досліджувалося як китайськими, так і закордонними вченими у контексті стосунків між частиною й цілим, і було виявлено, що в китайській ієрогліфіці ці стосунки мають свою специфіку. Зокрема, якщо літера фонетичного письма (частина) швидше сприймається у складі цілісності (слова), ніж сама по собі, то з ієрогліфом усе навпаки – його риса взята окремо упізнається швидше, ніж у складі ієрогліфа [Wang 2003, 19]. Між іншим, те саме було виявлено й про складніші елементи, з яких твориться ієрогліф, – про детермінативи та ключі. Дослідження з цього приводу проводили Юй Байлінь та Чжан Цзіцзя [Wang 2003, 18]. Таке явище змусило дослідників порушити питання про існування різних типів цілісностей, які по-різному впливають на свої складові.

Варто також зауважити тут теорію сучасного китайського дослідника Пена Даньліна, який вважає, що обробка ієрогліфа відбувається порівнево – від рис до ключів і потім до ієрогліфа в цілому. При цьому в унітарному ієрогліфі (пиктограмі) базовим

рівнем обробки є саме риси, а у складних ієрогліфах – риси і ключі, причому когнітивна обробка рис здійснюється паралельно з обробкою ключів, що означає, що обробка рис відбувається автоматично. Його теорія може пояснити зазначені вище результати експериментів, які засвідчили, що в ієрогліфі риса усвідомлюється довше, ніж сама по собі – отже, сама по собі вона обробляється автоматично, й інформація швидко потрапляє на рівень свідомості, а в ієрогліфі її спочатку потрібно знайти, на що витрачається більше часу.

Крім того, в сучасному Китаї були проведені когнітивні дослідження, результати яких спростовують його думку. Дослідники Ван Хуейпін, Чжан Цзіцзя та Чжан Хоуцань виявили під час експериментів, присвячених вивченню особливостей когнітивної обробки рис ієрогліфа, що під час сприйняття писемного знаку ієрогліф як цілісність справляє негативний (гальмівний) ефект на пізнання рис, що входять до його складу, а це “в переважній більшості випадків гарантує недопущення інформації від ієрогліфічної риси на рівень свідомості і великою мірою полегшує роботу пам’яті, даючи змогу використовувати обмежені у своїх можливостях когнітивні ресурси для більш важливого завдання під час читання – для розкриття смислу прочитаного” [Wang 2003, 21]. Очевидно, що така робота мозку носіїв мови могла запрограмуватися тільки за умови, що в рисах не закладено розрізнювального значення, яке могло б впливати на розуміння смислу, інакше б їхнє сприйняття не автоматизувалося.

Крім того, в контексті визначення ієрогліфа слід ще сказати декілька слів про питання співвіднесення писемного й мовного знаків у китайській мові, оскільки писемний знак – це знак вторинної знакової системи, яка була утворена, щоб так чи інакше фіксувати й передавати мову в її звуковому оформленні, тому писемні знаки обов’язково мають співвідноситись із мовними. Однак, оскільки фонетичний аспект китайської мови має свої особливості, встановлення співвіднесення між мовними й писемними знаками в цій мові складає певну проблему, особливо якщо намагатись встановити його за аналогією до європейських мов. Нагадаємо, що в давній китайській мові, в часи, коли формувалась її писемність, переважна більшість слів були односкладовими, й можна було говорити про те, що тоді писемний знак

ієрогліф відповідав мовному знаку слову. Проте надалі, як відомо, мова розвивалась у бік дво- і багатоскладовості, а писемний знак так і продовжував позначати один склад, і склади, до того ж, могли досить вільно поводитись у багатоскладових одиницях – наприклад, виділятися з них і в певному контексті функціонувати самостійно, займати різну позицію в слові тощо. Тому в ХХ ст. виникла полеміка за участю як китайських, так і закордонних лінгвістів насамперед щодо визначення меж слова в китайській мові, від чого залежало й вирішення питання про те, з якою мовною одиницею співвідноситься ієрогліф.

У наш час китайські лінгвісти схиляються до думки про те, що склад, позначений ієрогліфом, є морфемою, при цьому окремі кореневі морфеми можуть самостійно функціонувати як слова (односкладові слова) і можуть входити до складу багатоскладових слів, де вже втрачають граматичну самостійність [Zhang 2007, 16].

Таким чином, узагальнивши все вищесказане, спробуємо надати власне визначення писемному знаку сучасної китайської мови – ієрогліфу:

Ієрогліф – це писемний знак морфемно-складового письма, який може бути простим за структурою і тоді складається з рис, і складним – тоді складається з ключів, або з детермінатива й фонетика, прості ієрогліфи передають значення морфеми, складні – або передають тільки значення, або можуть містити вказівку й на звучання.

ЛІТЕРАТУРА

Бабушкин А. П., Жукова М. Т. Перевод художественного произведения как культурная адаптация картины мира // **Язык, коммуникация и социальная среда**. Вып. 1, 2001.

Софронов М. В. **Китайский язык и китайская письменность**. Москва, 2007.

Сучасний словник іншомовних слів. Київ, 2006.

Фридрих И. **История письма**. Москва, 1979.

Meng Hua. **Wenzilun**. Jinan, 2008.

Wang Huiping, Zhang Jijia, Zhang. Houcan Hanzi zhengti he bihua pinlv dui bihua renzhide yingxiang // **Acta Psychologica Sinica**, 2003, 35 (1).

Zhang Lianrong. **Zi yu ci**. Beijing, 2007.